

A hatlovas hintóban egy úri asszony ült,
Aranytól és gyémánttól ruhája nehezült.
Amint reánk tekint; óh Jézus Mária!
Kiálta; merthogy ő volt Mária Lujza.

"Igy kell téged látnom, óh nagy Napoleon!
Én nagy felségű férjem, kegyetlen láncokon?
S ki vagy te, jó vitézem ki őtet elfogád?"
"Vitéz Joannes Hány -mondám- az angyalát!"

És vége se volt a sok hősködésnek:

És ki tudná végét, és ki tudna mindent,
Vitéz Hány János, vajmi nagy vitéz kend.

De ha még egyszer oly vitézlő volna,
Mint amekkorának tudja kendet Tolna...

A bájos, humoros, magyar népi vers felkeltette külföldi olvasók érdeklődését is. 1962-ban a Hungarian Anthology-ban Joseph Gross és Arthur Boggs angolul tették közzé. Garay obsitosa ihlette meg a nagy magyar zeneszerzőt, Kodály Zoltánt a "Hány János" opera megzenésítésére 1926-ban. Ebből készült később a lerövidített és népszerű Hány János szvit, mely nagy nemzetközi sikert aratott.

Ha tovább szöjjük a tolnai, Tamási-környéki kapcsolatokat, a Kodály opera legszebb dalai Bartók és Kodály tolnai gyűjtéséből valók. Így Felsőíregen (ma Iregszemcse) gyűjtötték a híres szerelmi dalt: "Tiszán innen, Dunán túl", valamint "Általmennék én a Tiszán" címűeket. (Más iregi dal: Az ürögi faluvégén, Tücsök lakodalom. Koppányszántóról valók: A koppányi hegyek alatt és a Szántói híres utca. Szakcsról: Hej Dunáról fúj a szél. Kányáról: A kányai bíró háza stb.)

Tolna Napoleon elleni háborús készülődése Tamásiból indult el. Irodalmi és zenei megörökítése bevonult a világirodalomba és a zenevilágba. Ezek lettek Tamási és Tolna megye legfényesebb csillagai.

A SZABADSÁGHARC HULLÁMAI

A magyar szabadságharc nem 1848 március 15-el kezdődött. Mária Terézia urbárium, Kalapos József szabadköltségkötési rendelete, a reformkor törekvései, az 1836-os önmegváltási törvény, a nemzeti önállóság követelése mind előkészítői voltak március 15-nek. Tolnai előfutáraihoz tartozott Brunswick Terézia ingyenes kisedovója, Bezerédy István jobbágy-szabadítása és a bonyhádi Perczelek liberalizmusa. 1848 márciusában Tamásiban megalakult az önkéntes nemzetőrség, mely Siegwarth Ignác plebánost (1843-78) választotta kapitányának. A király, különösen a kamarilla cselszövésői és a horvátok háborús fenyegetései világossá tették, hogy az otthon és a haza védelmére kell készülniök. Ezt a célt szolgálhatták a fegyverforgatási és felvonulási gyakorlatok. Gazdasági téren az úrbéri bérletek tulajdonbavételére, a zsellérek földhözjuttatására és a szőlőből járó urasági dézsmá eltörlésére vártak az emberek.

Szerencsére a közvetlen háborús események elkerülték Tamásit. Jellasics horvát bán a

Dráva átlépése után Nagykanizsa-Siófoki országúton vonult Pest felé. Tamásitól 42 kilométerre való elhaladása legfeljebb csak izgalmat kelthetett szülőföldem népében. Mikor azonban Pákozdnál a magyarok megállították az elbizakodott bánt, az hirtelen Bécs felé futott. Seregének egyik része Roth és Phillipovics császári tábornokok vezetésével dél felé akart visszafordulni, de Tolna megye határán az ozorai domboknál a tolnamegyei nemzetőrség – köztük a tamási nemzetőrökkel – 15 ezer katonájával találta magát szembe. Parancsnokuk a cecei Csapo Vilmos főhadnagy, helyettese pedig Lénárt szekszárdi kékfestő, nemzetőri főhadnagy volt. Roth és Phillipovics tábornokok a szőlőevéstől hasmenésben szenvedő hadseregét más meglepetés is érte. A Fehérvár felől érkező Perczel Mór és Görgey Artúr tábornokok keletről oldalba támadták az osztrák-horvát sereget. Azok két tűz közé szorulva, 1848 október 7-én lerakták a fegyvert a magyar seregek előtt. Ez volt Pákozd után a szabadságharc második magyar győzelme. És a zsákmány sem volt megvetendő: 12 ágyú, 2000 kocsi, 4500 ló, 3000 szarvasmarha, 1000 birka, 80 bivaly; továbbá 8000 katona, 70 főtiszt és két tábornok.

Persze a győzelem után jött még a feketeleves, a háború elvesztése, az ellenséges katonai megszállás és közigazgatás, a Bach-rendszer bevezetése. Osztrák, cseh, szerb nemzetiségű hivatalnokok, besugók lepték el Tamási környékét is. A tamási nemzetőrség parancsnokának is bujdosnia kellett. Illyés Gyula írja, hogy ozorai nagyapja Világos után két évig bujdosott a tamási erdőben. A bujdosás ebben az időben nemzeti intézmény lett. Volt aki Törökországban, Olaszországban, Angliában vagy Amerikában bujdosott. A katonaszökevények, politikai üldözöttek egyrésze a kegyelemhirdetés után sem tért vissza a polgári életbe. Ha nem sikerült élelmet, gunyát szerezniök, bandákba szervezkedtek és rablásra és ha kellett gyilkolásra is adták fejüket. Így keletkezett a betyárvilág, melynek hátborzongató legendái még máig is kísértenek. A nép ösztönösen az üldözöttekkel szimpatizált, próbálta segíteni őket. És alig titkolt ellenszenvvel kezelte a pandurokat és a zsandárokat.

Tamási környékén valami Halbek nevű haramia szervezte meg bandáját. A 36-ezer holdas erdő közepén levő "Likas" (Lyukas) hegy barlangjában rendezkedtek be és onnan tartották rémületben a környéket. A barlang a középkorban szerzetesek lakása lehetett. (Közelében egy templom romjai voltak láthatók.) Ebben a barlangban "Fényes" Esterházy Miklós herceg, Papp István és Tarján Jenő történészek is megfordultak. Más községek erdeinek is megvoltak a maguk betyár történetei. Sobri Jóska bakonyi betyár üldözői elől előbb az északosmogyi, majd az északtolnai erdőkbe menekült. Szeretője árulása miatt a környéki Lápafőn lőtte magát agyon és ott temették el az erdőben. Történelem és kultúra, népdal és ballada, betyárromantika és magyar népművészet szülőhelye ez a máig is titokzatos koppányi táj.

FÉNY ÉS ÁRNY

Majd mindegyik Esterházy szeretett kiválni kortársai közül. Nagy költségezők voltak és nagy közösségi feladatokat is láttak el. Az egyik Esterházy Miklós herceg (1741-1809) nagy vadász volt és szeretett vadászatokat rendezni. 1772-ben hosszabb időt töltött Tamásiban. Megszerette erdejét és észrevette, hogy a tamási erdő alkalmas lenne egy vadkert kialakítására. Barangolásai során megtekintette az erdő közepén levő Likas (Lyukas)-hegyi barlangot. (Említettük már, hogy ott valamikor a középkorban szerzetesek laktak és a közelükben megmaradt templomjuk romja is. Ez a barlang a szabadságharc után a betyárok búvóhelye lett). Ez a vadász-herceg indította el a Vadaskert bekerítését és állatokkal való benépesítését.

Katona és diplomata volt a másik herceg Esterházy Miklós (1765-1833), aki résztvett

II. József király török háborújában, 1797-ben pedig saját költségén egész ezredet állított Ferenc császárnak. 1803-ban altábornagyi, majd 1817-ben tábornoknagyi rangot kapott. 1809-ben ő volt Napoleon francia császár királyjelöltje a magyar trónra. Nagy patrónusa volt a művészeteknek is. 1744-ben Kismartonban zenekart alapított, melynek a nagy zeneszerző Haydn volt a karnagya. Az ő rendelkezése irta Beethoven 1807-ben C-dur miséjét. Napoleon Egyiptomot járt tábornokaitól arabs lovakat vásárolt, s azokat az ozorai híres ménésében tartotta. Részükre az istállóban márvány jászolokat állíttatott. Drága külföldi szobrokat rendelt. Hatalmas spanyol és más klasszikus képgyűjteményt vásárolt Londonban és Madridban. Híres külföldi vadászvendégei voltak Tamásiban, akik szétvitték a tamási erdő és kastély hírét. A kastélyban mulatott többek között lord Palmerston is, az angol birodalom egyik leghíresebb politikusa. A fejedelmi vadászvacsorákon sokszor a híres Bihari János és zenekara szolgáltatta a zenét.

Persze minden költsékezésnek van határa. A fényűző életmód miatt óriási adósság halmozódott össze. Esterházy Pál Antal (1786–1866) alatt a birtokot gondnokság alá kellett helyezni. A birtok-komplexum egy részét el kellett adni. Az 1860-as években kezdték az uradalmaikat bérbeadni. A jószágkormányzók nem akartak kisbérlettel vesződni, ezért a pénzes nagybérlet kezébe kerültek a Tamási környéki puszták. Maján a Bischitzek, Fornádon a Hirschek, Meggyesen a Landesmannok lettek az urak. Még a Tamási erdőt is bérbeadták, ahol a bérletk rablógazdálkodást folytattak. 1865. XII. 16-án az utolsó vadat is kilőtték a tamási erdőből. (Az erdő csak a századforduló elején került vissza a hercegség kezelésébe, mely ismét megkezdte a Vadkert benépesítését.) 1871-ben oly rosszul álltak a hercegség anyagi ügyei, hogy kénytelen volt páratlan értékű képtárát a magyar államnak megvásárlásra felajánlani. A világháborús termelési konjunktúra segített valamennyire helyzetükön és többé-kevésbé sikerült gazdálkodásukat egyensúlyba hozni.

Az utolsó birtokos, ismét egy Esterházy Pál herceg, szintén nagy művészpártoló volt. Ott-rubay Melindát, az Operaház ballerínáját vette feleségül. A hőslétkü asszony, mikor férje a II. világháború után vád alá került, próbálta menteni férjét, de eredményt nem ért el. Az utolsó Esterházy 1956-ban szabadult ki börtönéből és ausztriai birtokain telepedett le. A közélettől teljesen visszavonult. Erejét és idejét a gazdaságnak szenteli. Ma is tulajdonában van a kismartoni kastély és a fraknói családi képtár. Tamási vadászkastélyuk, erdejük és birtokuk állami kezelésbe került. A kastély ma állami erdőhivatal. A Vadkertben külföldi pénzes vendégek vadásznak. Összevont birtokaikból alakult a mai gépesített tamási állami gazdaság.

SZÁZADFORDULÓ

A XIX. század vége és a XX. század eleje fontos változásokat hozott Tamási életébe. A békés évek alatt megnőtt a lakossága. A birtokos osztály mellé fölfejlődött a mezőgazdasági cselédek rétege. Ezek már más házában, zsellérségben laktak és más földjén napszámban dolgoztak. A mocsarak lecsapolásával felszabadult földeken megindult a belterjes termelés. Útak, vasútak épültek: A Dombóvár–veszprémi és a Tamási–keszdehidégkúti vonal, mely a budapesti fővonallal kötötte össze Tamásit. A főszolgabíróság mellett Tamási járásbírószágot, telekkönyvi hivatalt, közjegyzőséget, adóhivatalt, csendőrséget, pénzügyőrséget, vasúti személyzetet stb. kapott. Elannyira, hogy a földműves, iparos és kereskedőosztály mellett kialakult egy tisztviselő-közalalmazott réteg is.

Bár mint termelő és fogyasztó pompásan kiegészítették egymást, lelkiileg mégsem találtak egymásra. Külön világban élt a bennszülött parasztság, a maga egyházában és gazdakörében,

a Katolikus Körben. Külön egyesületük volt az iparosoknak és kereskedőknek, akik a Tár-saskör helyi ékeiben tartották gyűléseiket, mulatságaikat. A tehetősebb birtokos és tisztviselő réteg találkozóhelye volt az Úri Kaszinó, mely a vezető társadalmi eseményeket rendezte. A széttagolt életforma miatt feszült volt a társadalmi helyzet. Hivatalos dolgán kívül az úr nem beszélt a paraszttal, a gazdag nem társalgott a munkással és így tovább. A társadalmi ellentéteket az egyház próbálta valamennyire kiegyenlíteni és a különböző osztályok asszonyai próbálgatták az egymáshoz vezető utat.

A megoldatlan szociális kérdések is zavarták a termelést. Az 1905-ös ozorai aratásstrájk Tamásiban is éreztette hatását. Bár a nagybérlők inkább a Felvidékről és az Alföldről toborozták arató summásaikat, a helyi mezőgazdasági munkások is próbálták kihasználni a helyzetet. A saját birtok után vágyakozó mezőgazdasági munkások a hatalmas nagybirtokot okolták sanyaru helyzetükért és a birtokszerzés megakadályozásáért. Ez a helyzet termékeny talajává vált a korai magyar agrár-szocializmusnak.

Ilyen körülmények között tört be Tamásiba az I. világháború vihára. Kezdetben virágos volt a hangulat és a magyar virtus pezsgett a katonák ereiben. De a hosszú háborús évek, veszteségek és különösen a nélkülözések megváltoztatták a hangulatot. Mikor az elesettek és sebesültek száma már százakra rugott, nyilvánvaló volt, hogy a nép nem bírja tovább a szenvedést. Az 1918-as őszirózsás forradalom hazahozta a frontról a katonákat, akiknek nagy része egyenruhában és fegyveresen érkezett. A kormányt veszített állam hajója a szelek változása szerint imbolygott.

1919 márciusában a kommunisták kerültek uralomra és megkezdték a vidéki központok elfoglalását. Dombóvárról két zászlóalj vörösőrség indult vonaton Tamási megszállására. Hogy a vonat ne tudjon bejönni a községbe, a férfiak vagy öt kilométerre felszedték a vasúti sineket. Az előljárók a fegyveres férfiakat behívták a községházára, ahol megalapították a nemzetőrséget. A rendőrök házról-házra keresték a férfiakat és kényszerítették őket fegyverforgásra.

A vörös katonák Páritól gyalogmenetben, rajvonalba vonultak. A határban puskatűz fogadta őket. Ők viszonozták és csakhamar négy halottja és számos sebesültje volt az útközetnek. A védők a túlerő elől kénytelenek voltak visszavonulni. Vezetőik természetesen elszaladtak. Freyler doktor a vadkerti erdőőr szénapadlásán várta ki az idő jobbrafordulását. A vörös őrség nagy szigorral vonult be. A lakosság megfélemlítésére az utcákon lövöldöztek. Kihirdették a statáriumot: minden ellenállást halállal büntetnek. Minden bűnügy a katonai rög-tönítelő törvényszék elé tartozik. Azonnal besoroztatandók az összes fegyverek. Akinél mégis fegyvert találunk, azt a helyszínen agyonlövők.

A kommunisták házkutatásokat tartottak. A volt vezetőket letartóztatták. Köztük Mozolányi István esperes-plebánost is, akit ellenforradalmi izgatással vádoltak, mert -szerintük- a bevonulás alatt félreverte a harangokat. Az öreg pap hiába védekezett, hogy a megrémült emberek az ő megkérdezése nélkül harangoztak, a haditörvényszék halálra ítélte. Csak a helyi zsidó kereskedők kérésére változtatták az ítéletet kényszermunkára. Ettől kezdve az öreg embernek az artézi kútról vizet kellett hordani a katonai konyhára. Egy erős rúd végére védő-
röket akasztottak és azzal hajtották a vörös katonák. Ha megállt, az örök ütni és szidalmazni kezdték. Ekkor az asszonyok mentek el a vörös parancsnokhoz, ha nem szüntetik be a fogoly kínzását, lázadást szítanak ellenük. Ettől kezdve emberségesebben bántak áldozatukkal. Ez azonban nem jelentette, hogy megszűntek a büntetések. A katonák rendszeresen rekviráltak. A sarcolások miatt különösen a parasztgazdáknak forrott a vérük. Meg volt állapítva, hogy egy családba hány kiló élelmiszer: liszt, krumpli, zsír lehet, a többi elkobozták.

Négy gazda elhatározta, hogy bosszút áll a parancsnokon. Az őrnagy szomszédunkban, Belák kereskedőék házában lakott egy különbejáratú szobában. Meglésték, mikor ment haza a szolgálja. Akkor betörték hozzá és véresre verték. A továbbiakat valószínű valakinek az érkezése zavarta meg, mert a támadók a kertek irányába elmenekültek. A kihívott katonák hamarosan elfogták a tetteseket. A haditörvényszék kötél általi halálra ítélte őket és nyilvános akasztást rendelt el. A lógónyelvű áldozatokat egyideig temetetlenül hagyták elrettentő példának.

Az akasztások azonban nem hoztak békét, se több termelést. A parasztnak nyílt szabotázsba kezdtek. Az élelem egyre kevesebb lett és pénzért is alig lehetett kapni. Külest, kukoricakását, babot, krumplit ettünk és a lisztet korpával kevertük. Mikor a nemzetiek elérték a Balatont, Siófokon ütötték fel főhadiszállásukat. Ahogy megindultak Tamási felé, a vörösök harc nélkül hagyták el a községet. A beérkező nemzetieket, a sapkájukról viselt fehér tollról fehéreknek nevezték. A győztesekről faragta Tóth Pál József szakcsi hirversíró a következő rigmüst:

Nagypénteken ne edd meg a zsírosat,
fehér rózsa legyőzte a pirosat.

A fehéreket a gazdák, az értelmiségiek és az egyháziak szívesen fogadták, de a kommunizmus alatt szerepelt iparosok, kereskedők, napszámosok tartottak tőlük. Volt is rá okuk, mivel hamarosan megkezdtek vezetőik összefogását. Ezeket haditörvényszék elé állították és közülük 16-ot halálra ítélték. Kivítették őket a temetőbe és megásott sírjuk mellett agyonlőtték őket. Volt köztük dombóvári tanító, pécsi bányász, tamási munkás, iparos és zsidó kereskedő. Az utóbbiak között volt egy kucséber is, aki ugyan erősen agitált, de nem volt egészen normális. Békés időben nem ítélték volna halálra. Mikor ezt a fehér parancsnok szemére vetették, így válaszolt: A gyilkolást nem mi kezdtük...

A KORMÁNYZÓSÁG ALATT

Bár az első világháborúban Tamási súlyos vérvesztést szenvedett, ellenség nem taposta földjét és része maradt Csonkamagyarországnak. Az igazságtalan trianoni feldarabolás mégis mindennap éreztette hatását. Az iskolában a "Nemzeti Hízekegyet" imádkoztuk. A házak kapuján kis pléh tábla kérdezte: "Maradhat ez így? Nem, nem, soha!" A lelki csapást a gazdasági csapás, az infláció követte. Az árak felmentek, az alkalmazottak magasabb béreket követeltek. Az infláció olyan arányokat öltött, hogy az emberek kosár-számra hordták a pénzüket a kereskedésekbe. A bankok pedig állandóan pecsételték le értéküket. Én is álltam ilyen beváltó sorban a Takarékpénztár előtt. Végül is nem maradt hátra más, mint nemzetközi kölcsönnel új pénz, a pengő bevezetése.

1922-ben pótolták a templom egyik harangját, melyet a háborúban adtak a hazának. 1925-ben felállították a hősök szobrát. Csak cementből tudták kiönteni, de mégis elmondta Tamási közönségének a hősi halottak üzenetét: "Nem vesztet el soha Nagymagyarország, ha ügyének egy községben ennyi hősi halottja akad." 1925-ben nagy eseménynek számított előbb a Hódossy-féle, később Vas Gerebenről elnevezett polgári iskola megnyitása. S mintha a kultúrfőlény fontosságát akarta volna a vezetőség bizonyítani, a következő évben Henyén megnyílt egy két tanterős községi iskola. Elindult az állandó mozi. Városunkba jöttek a vándorszínészek és vándorcirkuszosok. Sportegyesületek is alakultak. Különösen a labdarugó csapat volt népszerű, mely Dombóvárral és Simontornyával játszott izgalmas mérkőzéseket.

Mintha a tamási kerület megelégette volna a 48-as ellenzéki séget, az új rendszerben Dencz Ákos kormánypárti jelöltet, a volt tamási postamester fiát küldte a parlamentbe képviselőnek. 1927-ben Takács János veszprémi építész befejezte a nagyszabású, új községházat, melyet már akkor városházának tervezett az előrelátó vezetőség. – A község értelmiség bírái támogatták Kálnay Béla főjegyző újító terveit. – 1928-ban Országos Falúkiállítás volt Tamásiban. Szép kultúrfilmet is készítettek Tamási népviseletéről. Mivel a Koppány folyó majd évenként kiöntött, 1930-ban hozzáfogtak a folyó csatornázásához. A munka elvégzésére vagy száz alföldi kubikus érkezett Tamásiba. Általános elismerést keltett, hogy ezek a szegény, kenyéren-hagymán élő emberek milyen szorgalmasan és keményen dolgoztak. Kálnai főjegyző, hogy jobb összeköttetést teremtsen a két legközelebbi várossal (az 56 km.-re levő megyeszékhellyel, Szekszárddal és a 42 km.-re levő divatos balatoni fürdőhellyel, Siófokkal), új autóbusz járatokat szerzett Tamásinak.

Új időknek, új dalát jelentette Tamásiban a közép-, és főiskolai végzettségű fiatalság számának növekedése. De egyúttal új gondot is, mert 1932-től kezdve mind kevesebb ifjú tudott állást szerezni. Közel három évig én is ettem az állástalan diplomások keserű kenyérét, amikor csak olyan alkalmi munkákkal tudtam valamit keresni, mint tanulók instruálása, kántor helyettesítése, népművelési, énektanfolyam vezetése stb. Megpróbáltam a lehetetlent is, pénzt csinálni irodalomból. 1934-ben "Tavaszi úton" címmel versesfüzetem jelent meg a tamási Jeruzsálem Nyomdában. Ugyanezen évben Baján volt irodalmi estem Sass József zeneszerző barátommal. Külső munkatársa lettem a szekszárdi "Tolnamegyei Újság"-nak és több budapesti napi-, és hetilapnak. – Hamarosan újabb verskönyvem is jelent meg Tamásiban: "Költőgető álmaim ravatalánál". Tagjává választott a szekszárdi Vas Gereben Irodalmi Kör. Tamási előadásuk alkalmával szavaltam verseimből. A sikeres előadásért nemzetiszalagos babérkoszorúval díszítettek. Ez utóbbi alkalommal már az újíregi állami iskolában tanítottam.

1938-ban Tamási fejlődésében mérőföldkövet jelentett a villanyvilágítás bevezetése. A kor nyugtalanságát és a politikai vezetéssel való elégedetlenségét mutatta, hogy Tamási először legitimista, utána pedig nyilas képviselőt küldött a parlamentbe. 1939-ben új kéttanerős állami iskola nyílt meg a Rácvölgyben. Ezt követte 1940-ben a Gazdasági Iskola és Mezőgazdasági Kísérleti Állomás felállítása. Ez volt a legokosabb reformok egyike, mert a tamási földművelők gazdasági haladását csak a szakképzés fokozásával lehetett fejleszteni.

Közben a visszatért magyar területek fizetéseként a magyar kormány kénytelen volt belépni az oroszok elleni háborúba. A Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Délvidék részleges rövid birtoklásáért súlyos árat kellett fizetni. Ismét folyt a magyar vér és tamási férfiak estek el a messze csatatereken. 1942-től kezdve a front állandóan közeledett, míg 1944 szeptemberében beszakadt a kárpáti gát. Az emberek az ország keleti részéről a nyugati részbe, így Tamásiba is menekültek. 1944 november végén az orosz hadsereg Szekszárd alatt kelt át a Dunán és megindult a Balaton felé. Mivel ellenállás nem volt, két nap múlva elérték Tamásit. Volt ugyan lövöldözés, néhány ember meghalt, megsebesült. Volt fosztogatás és erőszakoskodás is, de lényegében Tamási súlyosabb veszteség nélkül élte át a megszállás izgalmaival.

II. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A II. világháború után új világ kezdődött Tamásiban. Az engedélyezett pártok tanácsa új közigazgatást vezetett be. Megkezdődtek a politikai igazoltatások. Felelniük kellett azoknak, akiket a nációkkal való kooperálással vádoltak. Ezek a perek még jóformán be sem fejeződtek, mikor 1948-ban a többpárt rendszerről az egypárt rendszerre tért át Tamási, ami a kommunis-

ta párt vezetését jelentette. Az irányító szerep a párttitkár kezébe került. Az eddig vagyoni helyzetre épült előljáróság és képviselőtestület helyett a községi tanács, a főjegyző és bíró helyett a tanácselnök vette át az intézkedést. A közigazgatási állásokat megbízható hivőkkel igyekeztek betölteni.

Nagy átalakuláson ment keresztül az oktatás ügye is. Előzőleg a két kültelki iskolától eltekintve a községben egy nagy katolikus, egy evangélikus és egy zsidó felekezeti iskola vezette az oktatást. 1948-ban az összes iskolákat államosították és átszervezték. Az eddigi négy (illetőleg hat, majd nyolc) osztályos népiskola és négyosztályos középiskola (polgári, algimnázium) helyett bevezették a nyolcosztályos általános iskolát, melynek felső tagozata volt hivatva szakoktatást adni. Természetesen az ilyen nagy változás nem mehetett végbe törés nélkül. Elegendő anyagiak híján a szakosítást nem lehetett ugyanannyi tanerővel és tanteremmel végrehajtani. Új materialista szellem váltotta fel az eddigi idealista, - vallásos világnézetet. A felekezeti iskolák eltörlésével megszűnt a különböző iskolafajták közötti verseny is. 1964-ben került sor a volt katolikus és polgári iskolák épületeinek teljes modernizálására. Bár a hasznos munkát végző és szaktanárokkal dolgozó polgári és gazdasági iskolák megszűntek, 1947-ben régi vágya teljesedett Tamási és környékének a főgimnázium, illetőleg főreál-típusú középiskola megnyitásával.

Az 1956-os forradalom letörése után a legnagyobb változást Tamásiban a földbirtok államosítása, vagy kolhozosítása hozta. A magántulajdonról a közös birtoklásra, kezelésre való áttérés szintén nem ment végbe megrázkódtatás nélkül. Kezdetben a közös termelés visszaesése és a kis háztáji termelés virágzása mutatta az eredményt. Csak az új nemzedék bekapcsolódása, szakemberek nevelése és a hosszúlejárátú gépesített, tudományos tervezgádkodás hozta meg a javulást.

A multban Tamási stagnálását a gyáripár hiánya okozta. Az új rendszer nyitott kaput döngtetett a könnyű gyáripár fejlesztésével. A lakosság jelentős gyarapodását jelentette a rádiócső gyár, a gépelektromos karbantartó gyár, kenyérgyár stb. megnyitása. Az emeletes nagy középületek (Művelődési Központ, Pártház, Dám Hotel, Műszaki Bolt, Nemzeti Bank Fiók, Járási Tanács Ház, Állami Borpince, Öregotthon stb.), bérházak és társasházak emelkedtek. Új utcákat, lakónegyedeket nyitottak, ami egészében mutatja Tamási városfejlesztésének tervszerűségét. Haladást jelent az eddig teljesített vízvezeték és csatornázás is, bár ezek kiterjesztése még hosszú időt vesz igénybe.

1970-ben, a háború befejezésének 25. évfordulóját Tamási a Várhegy parkosításával ünnepelte. Megnyitották a szerpentin oldalán a vendéglőt és a csúcson a kilátó tornyot. Onnan a mai tamásiak messzebbre nézhetnek a szép, erdőkoszorúzza táj felett, mint a régi tamásiak a várból. Ugyanazon évben a Gondviselés gazdag meleg gyógyforrással áldotta meg Tamásit. Ennek kiépítése folyamatban van és lehetséges, hogy szülővárosomat a legfontosabb gyógyfürdők közé emeli. Ehhez hozzájárul az is, hogy ennek a városiasodó központnak, iskolái mellett, jelentős kultúrintézményei nőttek fel. Turista vonzóerőt jelentenek a Tamási Lovasnapok, újabban pedig a Tamási Népművészeti Napok, a Művelődés Központban rendezett kulturális programok, kiállítások. 1974-ben egy múzeum-képtár terve indult el. 1977-ben megnyitotta kapuit a tamási Zeneiskola és 1978-ban az Öregotthon. Mindezek komoly útmutatói Tamási további fejlődésének. Különös figyelmet érdemel Tamási fürdőváros kifejlesztése.

ÉPÍTKEZÉS

Tamási és környékén az egyszerű építő anyagok helyben voltak találhatóak. Az erdő a legjobb épületfát, gerendát, tetőszerkezetet, ajtó-, és ablakanyagot szolgáltatott. Úgy a földbesüllyesztett, mint a felszín fölé emelt házak legegyszerűbb típusa volt a fonott falu ház. A földbevert cölöpöket favesszővel fonták össze és az egészet kívül-belül betapasztották messzes vagy trágya sárral. Primitív épületek voltak a tömött házak is. A deszkák közé dobált földet sulykokkal ledöngölték. Később az alaphoz vályogot, téglát vagy követ használtak. Mivel Tamásiban építkezési kő alig volt, korán kifejlődött a vályogvetés és tégláégetés. Ez utóbbi ma is Tamásinak egyik fontos ipara. A házak fedéséhez szalmát vagy nádat használtak. Ezek a jó és olcsó fedőanyagok csaknem korlátlan mennyiségben álltak rendelkezésre. A szalma (zsupp) a cséplés mellékterméke volt. A nádat pedig a Koppány mocsara szolgáltatta. Még akkor is, mikor a mocsár az Esterházyak tulajdonába került, szabad volt a nád vágása. Az igaz, hogy a tető olcsó volt, de veszélyes is. A régi feljegyzések gyakori tüzet jelentettek. 1778-ban 153 ház égett le. 1780-ban 48 ház, bennük égett két gyermek is. 1829-ben ismét számos tüzet jelentenek. 1902-ben leégtek a miklósvári házak. A gyakori tűz miatt az építők lassan áttértek a kevésbé veszélyes zsindely, cserép, palatetőkre és a XIX. század végén megszervezték a tűzoltást.

Az egyszerű parasztházak átlag két szoba-konyha nagyságúak voltak, amelyekhez csatlakoztak a mellékhelyiségek és az istálló. A mennyezetet és a tetőszerkezetet a mestergerenda tartotta, melyhez szabták a szalufákat. Az első-, vagy tiszta szoba volt a család ebédlője, vagy fogadószobája, ahová a látogatókat irányították. Ide helyezték el a használaton kívüli, rendszerint az asszony hozományából származó bútorokat, ágyneműket és fehérneműket. A hátsó szoba volt a család hálószobája az ágyakkal és a gyermekbölcsővel. Az idősebb férfi, vagy a fiatal legény gyakran hált az istálló-priccsen, honnan éjjel az állatokat őrizte. A régi konyha rendszerint nyitott kéményű volt. Így nemcsak sütés-főzésre, de fűtésre is használták. Disznóölés után oda aggatták a fűtőlni való sonkákat, szalonnákat, kolbászokat, hurkákat és gömböcöket. A házat nyitott, zárt vagy féligzárt folyosó (tornác, gádor) egészítette ki.

A földes házak természetesen olcsók voltak, de egyúttal veszedelmesek is. Ha nem volt alattuk szigetelés, a talajnedvesség felszívódott a falakba és tenyészhelye lett a tüdőbaj bacillusainak. Egész generációk pusztultak el ilyen házakban, míg a lakosság a tapasztalat és népnevelés útján rájött, hogy ezen népbetegségen egészséges építkezéssel lehet segíteni.

BÚTORZAT

Mielőtt az iparágak specializálódtak volna, a bútorokat is a fűrő-faragó emberek (akik a ház szerkezetét is barkácsolták) készítették. A négylábas, vagy kecskelábas nagysztal (ebédlőasztal) körül a sarokban (rendszerint háttal) ülőpadok voltak, amiket néha faragással, vagy festéssel díszítettek. Voltak egyszerű lócák és alacsony lócák (zsámolyok) is. Az egyszerű lécheverőket később díszes ágyak váltották fel, ahol a tollas dunyhákat és vánkosoakat tartották. Az egyszerű székek közé tartoztak azok, amelyeknek ülőjét és hátát kukoricacsumával fonták. Fűtésre a kemence szolgált, melyet a konyháról tömtek. A kemencék ülőjén, padkáján melegedni lehetett tél idején. A konyhabútorok egyszerűek voltak: víztartó lóca, edénytartó állvány (stelácsi). A diszcedényeket a falra függesztették. A köcsögöket a házelőtti köcsögfán tartották. A férjhezmenő lány díszes menyasszonyi ládát kapott, amelyben hozományát (staffirungját) gyűjtötte.

Az edények jó része agyag volt és eleinte az őstermelő, később a fazekas (gölöncsér) gyártotta őket. Gyakori volt a zöldmázas, vagy a díszített fehér-zöldmázas edény. (A porcelán edény az újabb idők divatja.) A korsók és a köcsögök az italok tartására szolgáltak. A cső-

csős korszakban a víz hidegen maradt én könnyen ihattak belőle a mezőn és a szántóföldön. A házban a bögréből ittak. Hétközben a férfiak sokszor csak a vályuból mosakodtak és csak a hét végén végeztek nagy-mosakodást, borotválkozást. Az asszonyok faragott melencét használtak mosdásra. Hasonló melencét használtak dagasztásra és mosogatásra is. Első evőeszközeik is fából készülhettek és csak később váltották fel őket fém evőeszközökkel. A férfiak állandó felszerelése volt előbb a bugyli, később a bicska, amely egyúttal védő-, és támadófegyver is volt. (Eléggé gyakori volt a legények között a verekedés, bicskázás, sőt halálos kimenetelű késelés is.)

TÁPLÁLKOZÁS

Tamási és környéke mindig gazdag termőterület volt. Lévéen főterménye a kalászosok, a magyar ember mindig megtermelte a kenyerét, sőt másoknak is jutott belőle. Hulladék gabona, melléktermék a háziállatok táplálására volt alkalmas. Ezek szolgáltatták a legolcsóbb húst és a sütés-főzéshez szükséges tojást. Hizott baromfiak, disznók adták a zsírt és a füstölt húst. Édesítésre a méz szolgált. Csak a törökök alatt (törökbuza) vezették be a mai főterményeket: a kukoricát (tengerit) és a burgonyát (krumplit). Ezeket követték később az élvezeti cikkek számító dohány és cikória (árpa)-kávé termelése. Gyári cukrot és importált kávé csak a XVIII-XIX. századtól ismerték. Mivel a tamási nép főleg lisztes ételeket és zsíros húsokat fogyasztott, zömök-kővéres termetű, erős embertípus volt és részben ma is az. Főzelék-félék és gyümölcsök csak kis helyet foglaltak el étrendjében. Ezért elég gyakori volt annak dacára, hogy erősen dolgoztak az elhízás, a szívroham és gutaütés.

Kiegészítő táplálékként szerepelt a Koppány mocsaraiban talált hal, rák, csiga stb. Továbbá a réteken a sóska és az erdőkben a gombák és bogyók (söm, bodza, hecsedli). A gyümölcsök közül a vadkörte érdemel említést. Még zölden szedték és gabonába temetve érelték. Kiegészítő gabonafélék voltak a köles és a hajdina, melyeket szükség esetén a liszthez kevertek vagy kásának főztek és hurkába töltötték, pl. disznóélskor. Hasonlóképpen kisegítő táplálék volt a kukorica is, melyből bizonyos ételeket: prósza, kukorica kása, tejbe kása, főtt kukorica, pattogatott kukorica stb. készült. További kisegítő ételnek számítottak a savanyúságok és az aszalékok is.

Lévéen Tamási gabonatermő hely, a szemek kipergetése és megőrlése nagy fontossággal bírt. Kezdetben cséphadaróval verték ki a szemet. Gyermekkoromban még láttam ilyen primitív munkát. Láttam nyomtatást is, mikor egy kerék körül körbejáratották a befogott állatokat a nagy ponyvákra terített magvas gabonán. A kivert magvakat végül is összeseperték. Csak a XIX. században vezették be a gőzgépeket és a XX. században a Diesel-motoros traktorokat, amelyek a szemet gépileg választják ki. Az őrlést eleinte töréssel, kézimozsárral végezték. Hamarosan sor került azonban a széllel, vagy vízzel hajtott malomkövek alkalmazására. Kezdetben a község tartott fenn ilyen malmot. Gyermekkoromban Budán a Gonozdi patakon volt a községi malom. Később ezt gőz-, villanyhajtású magánmalmok követték.

A régi háztartás önellátásra volt berendezve. Otthon történt a kenyérsütés. Minden konyhában volt kemence (néha a házhoz kívül építették). Ezt hulladék fával, szalmával, kukorica, vagy szotyola (napraforgó)-szárral fűtötték. A kenyéren kívül ott sütötték a lángosokat, kalácsokat és réteseket is.

Az emberi élethez a táplálékhoz hasonló fontossággal bír a víz és más folyadék is. A vízhez a természetes lelőhely a Koppány folyó, a környező patakok és források vize volt. Ahogy a települők távolodtak a folyótól, kutak ásására volt szükség. Lévéen a kutviz vasas és meszes, Tamási sokáig nélkülözte a jó ivóvizet. Csak a XX. században kezdték meg az artézi kutak furását és ma már az szolgáltatja a jó ivóvizet. Az italok közé sorolhatjuk a tejet, mely egyúttal alapja egy csomó más tápszernek: turó, tejföl, vaj, sajt. A szőlőből készül a bor. A szőlőtermelést már

a rómaiak korában üzték Tamásiban. Az 1829-esknónikás arról dicsekedett, hogy Tamási bortermése abban az évben 14-ezer akó volt, ami 784,000 liternek felel meg. A 2753 lakosú község olyan borfelesleggel rendelkezett, hogy bőségesen adhattak el, sőt ha akartak, borban is fürödtek. Ez az oka annak, hogy a Tamásiak ma is főleg borivók.

VISELET

A tamási népviselet aránylag egyszerű volt. A lányok színes bársony vagy selyembrokát szoknya alatt (amely később berakótt, pliszírozott volt) számos kézímunkázott (slingelt) alsószoknyát viseltek. Bugyi a modern időkig nem volt divatban. A kötött harisnyához fekete pántos félcipőt hordtak. A bluz rendszerint selyem volt, fodrokkal vagy csipkével. Lányok fejkendő (berlinert) viseltek. Hajukat befonták és vagy hosszan leeresztve, vagy kontyban hordták. Az asszonyok kevesebb szoknyát viseltek, szolidabb színeket választottak és kendővel kötötték be a fejüket. Ezért mondták a menyecskére, hogy bekötötték a fejét.

A férfiak ünnepi viselete általában a fekete kabát volt, fekete zsinoros csizmanadrággal. Fehér vászoning nyakkendő nélkül. Pörge fekete kalap és fekete csizma egészítette ki öltözetüket. (A legrégibb falusi iparosok voltak a szabók és a csizmadiák.) A férfiak nagykabátot ritkán viseltek, inkább sötét félkabátot, amit néha prémmel diszitettek. Egyujjas prémesztyűt csak téli munkára viseltek. Ilyenkor a pörgekalap helyét a prémes kucsma váltotta fel.

VADÁSZAT-HALÁSZAT

Az első századok közös birtoklásától eltekintve, a hatalmas tamási erdő és a Koppány mocsara is a várúr kezébe került. Ezzel a vadászat-halászat lehetősége lecsökkent. Mivel azonban az óriási birtok teljes ellenőrzése csaknem lehetetlen volt; nyulak, rókák, farkasok, eltévedt őzek vadászására volt alkalom. Azonkívül a hercegség látta el a tamási hajtókat vadhússal. (Szabad volt a nádvágás és elnézték a mérsékelt halászatot is. Az erdőben a vadászati idényen kívül szabad volt az ágygyűjtés és vadbogyók, gyümölcsök gyűjtése.) Így a vadászat-halászat csak kiegészítő jelentőségű volt Tamásiban.

FÖLDMIVELÉS

A honfoglaló magyarság főleg állattenyésztő volt. Ezért szívesen látták az avar vagy szláv szolgák bevonását a földművelésbe, amit egyes szláv gazdasági szavak felvétele is bizonyít. A kéziásó szerepét a faeke vette át, csak újabban váltotta fel a vaseke.

A művelésre szánt erdős-bozódott területet először felperzselték, aztán elegyengették és felszántották. Az első népszerű vetemény a köles, árpa, a hajdina, később a búza volt. A kukorica és a burgonya, melyek mindegyike a legfontosabb termékünk lett, a török alatt jött Amerikából. A mocsaras vizes talaj igen kedvezett a kender és len termelésnek. Erre viszont a vásznak szövéséhez volt szükség.

Igavonó állatoknak előbb tehenet meg az ökröt, később a lovat használták. A gépesítés csak az utolsó század találmánya. A mai vasborona elődje a túskeborona volt. Kezdetben a gazda kézzel vetett és sárlóval aratott. A vetőgép szintén az utolsó század találmánya. Mivel a sárlóval túlságosan hajolni kellett, idővel a hosszúnyelű, egyenesebb pengéjű kaszára tértek át. A kasza élezéséhez vízre és fenékkőre volt szükség. Ezeket állati szarvban viselte a gazda a derekán. Az aratást kalákában végezték. Az aratókat követték a marokszedők, kőtélterítők és kéveköltők. Az egész banda bőséges etetéséről-itatásáról a háziasszony gondoskodott. Az ételek között kellett lenni a kovászos uborkának is, melynek levét sikeresen használták a szomjúság oltására.

ÁLLATTARTÁS

A magyaroknak sikerült az ázsiai lónak és az arabs, nyugati (spanyol és angol) fajtájával való keresztezése, melyeknek egyik tenyészhelye Tamási lett. A tolnatamási angol

félvér messziről vonta oda a kereskedőket, később a lóversenyek és a tamási lovasnapok nemzetközi közönségét. Egészen az utóbbi időkig nemcsak ménlovak tartásával fejlesztették a lóállomány minőségét. A nagyszarvú fehér magyar marhát hamarosan a több évszázada kitenyészített, jól tejelő piros-barna bonyhádi (Siementali) fajta, legújában az amerikai Brahman tehén váltotta fel. A bivaly használata még a múlt században megszűnt Tamásiban. A juh és a kecske tenyésztése csak kicsiben létezett, igazában lábrakapni azonban nem tudott, mert a múlt századig a hercegség magának tartotta fenn a juhtenyésztés jogát. Amennyi birka létezett a faluban, azt jóformán csak saját szükségletük kielégítésére használták fel a gazdák. A gyapjút télen a rokkán fonták meg és a házi szövőszéken szövetet szőttek belőle. A disznótartásban a balkáni mangalica terjedt el, mely kitűnő zsir-sertés volt. Aránylag később vezették be az angol yorkshire hússertés tenyésztését.

Az állattartást megkönnyítette a legelőzés. A teheneket a gulyás, a disznókat a kanász, a csikókat a csikós hajtotta ki a legelőre. A földmegváltásból maradt telkek lettek a legelőhelyek. Így volt disznólegelő, marhalegelő, csikólegelő és baromfilegelő is. A pásztortokat a gazdák gabonával fizették. Hasonlóképpen a termést őrző mezei és szőlőhegyi csőszöket is. A kanász, gulyás tulokkal jelezték reggel jövetelüket, s az egymást túlhasogni kívánó tulkölésükkel korán felzavarták az aludni vágyókat. A zajhoz hozzájárult a kanászok, gulyások, csikósok ostorcsattogtatása is, míg csordájuk valóságos porfelhőt kavart az égre. Az igavonó állatokkal kapcsolatosan említsük meg, hogy a kezdeti ökrös szekerek helyét csakhamar a magyar találmányú kocsai váltotta fel. A lovas emberek felszereléséhez tartozott még a nyereg és a kengyel is. Ünneptélyes alkalommal, mint arató ünnepkor stb. fölvirágozták a jámot, föl-pántlikázták az állatokat, az ostorokat és a béresek ostorcsattogtatása mellett vonultak keresztül Tamásin.

HÁZIIPAR

Az őstermelő természeténél fogva ezermester. Később is, mikor a mesterségek specializálódtak, egyes házi foglalkozásokat a földműves és családja végzett el pihenő idejében vagy télen. Ilyenek voltak a famunkák: szerszámok nyeleinek, kölcöcöknek, sipoknak, túlkáknek faragása. Egyesekre diszitést is faragtak. A fűzfásipok, orgona-fásipok a gyermekek körében voltak népszerűek. De csináltak fagereblyét, méhkastró, vályút, melencét, szánkót, fakanalat, téstanyújtót stb.

A gyapjúfonás az asszonyok munkája volt. A lenyírt gyapjút megtilolták, azután csomókba szakították és feltűzték a guzsályra. A rokka pergetése közben szálát húzták és sodorták, majd a rokkára felgombolyították. Gyermekkoromban még lehetett látni festett, vagy színes rokkákat, fonó asszonyokat és lányokat. A háziszövés, amely azelőtt nagyon népszerű volt, csaknem teljesen kiment a divatból. A nyersvásznat nemcsak fehérnemű készítésére, hanem redesgatya (redős) készítésére is felhasználták. A vasalás egyszerűsítésére találták ki a fából készült, nagy görgőkkel dolgozó mángorlókat, melyeknek utolsó példányait szintén láttam gyermekkoromban.

Fiatal fiúknak való házimunka volt a kukorica-csuma kötéllel fonása, melyet aztán különböző házimunkára lehetett felhasználni: székülő, támla behúzására, lábtörőnek, faliszőnyegnek, falvédőnek és különböző kosaraknak. Fontak kosarat szalmából és fűzfából is. A házi foglalkozásokhoz lehet még sorolni az asszonyok szabás-varrását is.

MÁS FOGLALKOZÁSUK

Ahogy már az előzőekben említettük, az őstermelő állapotot (mikor mindent egy kéz teremtett) lassan a specializálás, az egyes iparok kialakulása követte. Ezek az iparok a rendelkezésre álló anyag és a szükséglet arányában jelentek meg. A régi idők iparosairól kevés adatunk van. De tudjuk azt, hogy szabóra, cipészre (csizmadiára), asztalosra,

kovácsra, bognárra, molnárra, mészárosra elsősorban volt szükségük. A községnek volt saját malma, nagyvendéglője, mészárszéke. Hogy a mesterség tanítását ellenőrizték, bevezették a céheket. Szabályozták az iparok tanítását, felszabadulást, vándorlást, munkát. Fazekas Pál leírásából 1800-ból adatunk van a tamási ipari statisztikáról: 40 takács, 3 varga (cipész), 4 csizmadia, 4 lakatos, 6 kovács, 4 szabó, 2 kerékgyártó (bognár), 2 asztalos, 1 köteles, 2 molnár. A jelzett tanulmány említi 2 "barbél" is, de azok inkább sebészek voltak. Természetesen 150 év alatt a helyzet lényegesen megváltozott. A lakosság többszörösére nőtt, egyes iparok eltűntek (takács, kerékgyártó, köteles), helyettük újak jöttek (pékek, mészárosok, pincérek, gyári munkások) stb.

Hasonló a helyzet a kereskedőkkel is. 1830 óta a néhány kereskedő száma a kapitalista rendszer alatt, a II. világháború végéig, néhány tucatra nőtt, akiknek a helyét a II. világháború után az állami kereskedelmi alkalmazottak vették át. A régi világban, különösen Nagymagyarország idején nagy szerepet játszottak a vándorkereskedők: vándormeszes, vándorüveges, vándorköszörüs, vándorbádogos, vándorgyümölcsös, akik nagy lovaszekereken közlekedtek. A hitelügyleteket részben a kereskedők, részben a bankosok bonyolították le. Előbb a Tamási Takarékpénztár, később a Tamási Hitelbank, majd a Tamási Hitelszövetkezet állt a közönség rendelkezésére.

Természetesen a régi világban is voltak tanult emberek Tamásiban. A pap, a jegyző, a tanító, az orvos, az állatorvos, a gazdatiszt, földmérő és ügyvéd. Számuk azonban a XIX. sz. második felében nőtt meg, amikor Tamási járási székhely lett és hivatalokat, karhatalmat kapott. Ez a réteg kb. 250 főre volt tehető. A II. világháború után számuk 1000-re emelkedett, és megjelent az eddigi mezőgazdasági munkásság mellett a másik kb. 2000 szaporulatot jelentő gyári munkásság. Ezzel a mai Tamási összetétele lényegesen megváltozott. A földműves-földmunkás osztály ma kb. a lakosság felét teszi, míg a másik felét a közalkalmazottak, katonák és a gyári munkásság képezi. Tamási nem tisztán mezőgazdasági, vagy ipari, hanem vegyes foglalkozású város. Bár a gyáripar még mindig növekedhet, egy bizonyos mezőgazdasági termelés fenn fog maradni, mivel a lakosság ellátásához szükség van élelemre.

A TAMÁSI MAGYAROK SZELLEMI NÉPRAJZA

Bár a török pusztítás és az újratelepítés miatt Tamási magyar lakossága sokat változott, bizonyos szellemi hagyományok fennmaradtak, illetőleg átöröklődtek. A tamási erdővel kapcsolatos Likas-hegyi barlang, a középkori szerzetesek életének mondája, a Halbek és Sobri betyár történetei tovább éltek a nép képzeletében. A nótás legények megénekeltek a katonai sorozások színhelyét, a tamási Korona (Nagy) vendéglőt. Mint "Készülődés Napoleon ellen" fejezetünkben említettük, a környék a legszebb magyar népdalok lelőhelye volt.

NÉPMŰVÉSZET

Ugyancsak a török pusztítás okozható, hogy a nép nagy részével művészetét is eltörölte. Úgy látszik, hogy az újtelepes magyarok, vagy nemzetiségieknek nem volt elég érzékük, hogy az elpusztult ősi kultúrát ezen a téren is pótolták volna. Pedig erre kitűnő lehetőség lett volna. Ötven-hatvan kilométerre délkeletre a Sárköz kínálta a maga gazdag kulturkincseit. Húsz-harminc kilométerre nyugatra Somogyból hozhattak volna szép ázsiai mintákat. Sőt Tamási közvetlen környéke is mintákkal szolgálhatott volna. Értény, Regöly, Koppányszántó törökös himzéseket vettek át. Újireg a szálhúzásos azsurozásokat vezette be. Nagykőnyi, Pincehely leveles-madériás pille mintákat őrzött meg. Tamásiban néhány csipkemintán, a vasárnapi imakönyvben hordott horgolt diszszsebkendőn és a fehérneműekre öl-

tött cakkos himzésen (slingelésen) kívül más nő kézimunkára nem emlékszem.

Tamási határában sok az agyag. Első edényei is abból készültek. Tehát Tamásinak mindig volt jelentős fazekas ipara. Az edényeket mázolni kellett, amelyre rendszerint diszítést is tettek. Gyermekkoromban még volt Tamásiban fazekas, aki a heti piacokra és országos vásárookra hordta diszített edényeit és köcsögeit. Feltehető, hogy ezek a tamási fazekasok diszítésül tamási motívumokat használtak. Az 1975 évben a Tamási Népművelési Központ felújította a fazekasságot. Ma már van szövetkezetük, ahol tanítják készítését és szervezik árusítását. A mintákat elemezve a motívumok az árpádi (törökös-izlám) hatást mutatják. Az egyik tál az agyagfestés-mázolás szokásos színeit használja: sötétbarna alapon világosbarna-fehér-zöld színnel. A diszítés nyolcszögletes, leveles-mintás, különböző nagyságú körökkel. Közepén margareta vagy napraforgó virággal. A népművészethez sorolhatjuk még a husvéti tojás himzését és a virágcserepek motívumokkal való diszítését, az udvarlóknak ajándékozott diszsebkendőt is, amelyet rendszeren horgolt csipkével szoktak diszíteni. A népviselet megőrzött elemeiről és emlékeiről, köztük az 1928-as tamási kultúrfilmről már a Viselet című szövegben szóltam.

NÉPSZOKÁSOK

Tamásiban hagyományosan megülték a család ünnepeit. Szokásos volt a zenés mennyegzői felvonulás, nádpláncs-szalagos vőfélyekkel, rozmaringos násznagyokkal, selyemkendős nászasszonyokkal. A lakodalmas háznál szokásban volt a bor és a pereg osztogatása, nagy vacsora felkészítéssel és menyasszonytáncokkal. Mikor elkövetkezett a szülés, a komasszony komatálát vitt a gyermekágyas asszonynak. Nagy esemény volt a keresztfői ebéd (a paszita). Sor került a halottak virrasztására is. Búcsúzóul tanácsos volt a halott lábujjának megérintése, hogy ne féljünk tőle. A temetés után szokásban volt a halotti tor tartása is.

A lakosság hódolt a közösségi szokásoknak is. Voltak társas kukoricafosztók, tollfosztók, szüreti mulatságok és disznótorok. Szokásos volt a barátoknak kóstoló tál (disznótoros kása) küldése.

Gyermekkoromban még voltak vallásos népszokások, melyeket részben én is megtartottam az ünnepek alkalmával. December 13-án, Luca napján kotyoltam. Egy bottal megkurkáltam a tyúkdólat és mondtam:

Luca-Luca kity-koty,
Ha nem adnak lity-loty.
Amit adnak elteszem,
Tarisznyámba beteszem,
Otthon szépen megeszem.
Kacsák, libák, tyúkok,
Tojzatok, szaporodjatok.
Tehenek, lovak, disznók,
Ne feledjétek el a jót.
Búzájuk és pénzük legyen,
Boruk is a szőlőhegyen!

(Újraköltés)

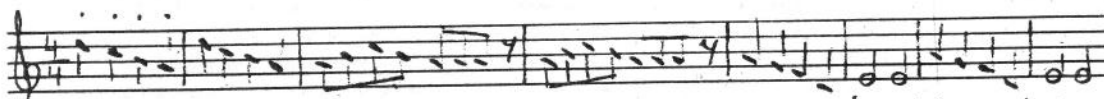
E napon kezdtek hozzá a Luca-szék készítéséhez, melynek karácsonyra kellett készen lenni. Az a fiú vagy lány, aki az éjféltől mise után erre felállt; megláthatta jövődöbelijét.

Az Advent másik ismert szokása volt a bethlehemezés. A subás, szakállas kis pásztorok tréfas rigmusokkal és szent énekekkel adták elő az első karácsony történetét. Utána a háziaktól rendszeren pénzt, cukrot vagy gyümölcsöt kaptak fizetésül.

December 24-én, karácsony estéjén, háztól-házig jártunk a kivilágított bethlehemmel és megkérdeztük: Szabad-e köszönteni a Kis Jézust? Az igenlő válasza után sorra vettük

a karácsonyi énekeket: Csorda pásztorok, Mennyből az angyal, Dicsőség, Pásztorok keljünk fel stb. Az énekes köszöntőért rendszeren ajándékot kaptunk.

Az öregektől hallottam, hogy a tamási mesterek (kántorok) vagy 100 évre visszamenőleg az éjféli mise után mindig dudáltak az orgonán, azaz a duda-játékot utánozták. Valami lassú pásztor dal lehetett ez, melynek hallás utáni melódiáját én is eljátszottam:

Ísmételve szabadon

December 28-án, Aprószentekkor szokásban volt a korbácsolás. A kegyes hívek a kis Jézusért elszenvetkék az imitált korbácsolást, mely jókívánságokkal fejeződött be:

Hála Isten megértük
Az Aprószentek napját
Nem búval, bánattal,
De öröndetes napokkal.
Jó légy, friss légy,
Keléses ne légy!
Körömmérged ne legyen!
Jó táncos légy,
Szorgalmas légy!
Vizért küldnek, bort hozzál!
Borért küldnek, vizet hozzál!
Sok búzád, gyümölcsöd legyen!
Pincéd, csűröd tele legyen!

(Újraköltés)

Újév napján is illet az összes ismerősöknek Boldog Újévet kívánni. Természetesen először csak fiúkat akartak látni ezen a reggelen.

Szalay Antal 1830-ból jelentette, hogy nagyszombaton este a feltámadási szertartás után a férfiak csoportosan, énekelve kimentek a temetőbe. Ott egy ideig imádkoztak, mintha a római katonák lettek volna, akik Krisztus sirját őrizték. Húsvét reggel a férfiak ismét a temetőben gyülekeztek és a nagymisére való beharangozáskor énekelve, körmenetben indultak a templomba. Fogadtatásukra eléjük mentek az asszonyok a plebános vezetésével. Ebéd után a lányok és az asszonyok vonultak ki a Kálváriára. Imádságaik elvégzése után a vecsernyei beharangozáskor megindultak énekelve a templom felé. Ez alkalommal a férfiak mentek eléjük a plebános kíséretében.

Húsvét első napja a piros tojásba vágás napja volt. Másnapja a locsolásé. Ennek már csak a finomabb változatát gyakoroltuk. Felkerestük a lányos házakat és a fehérnépeket otokolos-parfümös vízzel szórtuk meg. A szöveg ennek megfelelően finom, új szöveg volt:

Tündérország rózsáiról gyöngyharmatot szedtem,
Akit ezzel megöntözzök megáldja az Isten.
Tündérország gyöngyharmata hulljék a fejedre,
Piros tojás, himes tojás ide a zsebemből

Népies elemekkel telt vallásos szokás volt a templomfelszentelés évfordulójának, az augusztus 15-i nagyszombori búcsúnak a megtartása. A templomi részen kívül a világi ünneplés a piacon volt. A sátrakban mindenféle játékok, emléktárgyak, ételek, italok voltak kaphatók. Volt lacipecsenye, fagyalt, mézeskalács, márc, limonádé. A Kossuth utcában voltak a dinnyések, célbalövők, szerencsejátékosok, hajdhintások, sergők (ringlispielek). Közben szólt a verkli, énekeltek a kikiáltók és örvendeztek a gyerekek. Valódi népmulatság volt, melyet este bál követett a Katolikus Körben, ahol a fúvós zenekar muzsikájára táncolt a fiatalság.

Kisebbszabású, de emlékezetes népi szokás volt a tamási hivek andocsi búcsújárása. A nevezetes Mária-kegyhely kb. 35 kilométerre nyugatra volt Tamásitól. A Kisasszonyi búcsújárás rendes évi szokása volt a hiveknek. Volt keresztvívők, előénekesük, előimádkozójuk. Kisérőükben haladt 1-2 kocsi is, melyen az öregek, gyerekek utaztak s melyen az élelmiszeres kosarakat szállították. A csaknem egész napi járás után a ferencesek fészkerében, szalmán aludtak. A másnapi gyógyás-áldozás, ájtatosságok után, hasonló körülmények között harmadnap indultak haza, ahol harangszó és körmén fogadta őket.

BABONÁK

A vallásos hiedelmeken kívül voltak világias babonák is. Szerencsétlen volt a péntek, a 13-as szám, a pappal való találkozás. Viszont a kéményseprő mindig szerencsét hozott. A viszkető tenyér azt jelentette, hogy pénz áll a házhoz. Babona volt az újévi ólomöntés, a tenyér- és kártyajósolás. A gyermek szemmel való megvarrása (hipnózis?) esetén szenes vizet kellett vele itatni. Őrizni kellett a mosogató rongyot is, mert ha a boszorkány ellopta, szerencsétlenség érte a családot. Ha a tehén véreset tejtelt, üres köcsögöket kellett bevetni a forró kemencébe, mire a boszorkány jajgatva megjelent. Könyörgött, hogy vegyék ki a köcsögöket és megszünteti a rontást.

Az orvosi gyógyításon kívül volt népi gyógyítás is. A különböző füvek, borogatások talán természetes gyógyszerek voltak. De voltak ráolvasások, bába-orvosságok, javas asszonyok kenései is. A fájó testrésze fordított bögrét raktak, gyertyát égettek. Az ősi javas emberhez csőstől tödült a nép. Úgy hogy ő a gyógyításból meggazdagodott és valószínűleg dinasztia alapított. Azaz minden hivatalos tilalom ellenére tudományát családtagjaira hagyta, akik folytatták az általa használt gyógy módokat.

NÉPNYELV-NÉPDAL-NÉPTÁNC

A tamási magyarok legnagyobb szellemi érdeme kétségtelesen a szép magyar dunántúli népi nyelv megtartása. Már 1830-ban Szalay Antal megállapította, hogy a tamásiak "anyanyelvüket tisztán, halkal, méltósággal beszélik." Megemlíti a használt tájszavakat is: "meg" helyett "eg", "lovat" helyett "loát", "szilva" helyett "sziva", "alma" helyett "óma", "almárium" (szekrény) helyett "ómárium", "öt" helyett "üt" stb. használták. Az idegen szavakat pedig úgy át alakították, hogy alig lehet ráismerni eredetükre: "Kasten" (szekrény) helyett "kászli", "eau de Cologne" helyett "otkolony" stb.

A nép nyelvpolásának egyik leghatásosabb módja a népdal tanítása. A kor pedagógiai gondolkodása meglehetősen konzervatív volt és az iskolában előnyben részesítette a vallásos és hazafias dalokat. A szerelmes szöveg is gyakran fordult nevelő rímekbe: "Maros vize folyik és hazafias dalokat. A szerelmes szöveg is gyakran fordult nevelő rímekbe: "Maros vize folyik csendesen, Viseld magad illedelmesen." Mégis bizonyos népdalok útát találtak maguknak: Süss fel nap, Kutyá-kutya tarka, Kis kece lányom, Szeretnék szántani, Fiumei kikötőben áll egy hadi hajó. A lányok játéka is sokszor énekes volt: Lánc-lánc, eszterlánc; Bújj-bújj zöld ág; Beültettem kiskertemet, Repülve jön egy madárka, Gyertek haza libáim. (A fiúk ilyen játékokat játszottak: Bakfüttyös, Nemzetes, Üsd a harmadikat, Fogócska, Szembekötödsi, Hátulsó pár előre, Bujócska, Adj király katonát stb.)

Énekkel, zenével kapcsolatos a tánc is. A nép emlékezetében fennmaradt a verbunkolás, amivel az abszolutizmus alatt a katonákat toborozták s dallama bevonult a magyar klasszikusokba. Mindenki táncolta a lassú és gyors csárdást, kevesebben a kis és nagyharangot. A környékiek közül a pálmát kétségtelenül a koppányszántódiak vitték el, akik szereplői voltak a Paulini Béla vezetése alatt működött és évenként Budapesten fellépő Gyöngyös Bokrétának. 1936-ban díjat nyertek a londoni táncolympián.

ISKOLÁZÁS

Bár a magyar pásztornép ismerte a rovásírást, a latin hivatalos nyelv térhódításával egyre csökkent az írni-olvasni tudók száma. A középkorban valóban csak az egyháziak, hivatalosak egy része és a deákok voltak írástudók. A magyar írásbeliség helyzete a reformáció előretörésével javult, de tömeges előrehaladást igazában csak az ellenreformáció, illetőleg az újjáépítés kora hozta meg Tamásiba. 1742-ben a püspöki látogatás alkalmával 30 tanulója volt a katolikus iskolának. 1805 és 43 között Bregovics Pál plebános igazgatása alatt a tanulók száma 200 főre emelkedett. 1805-ben Német Pál plebános végrendeletében 2000 forintot hagyott a szegénysorsú tanulók tandíjának fizetésére. 1000 forintot hagyott ugyanazoknak cipővel, ruhával, imakönyvvel és írószerrel való ellátására. 800 forintot a szegények segélyezésére, 500 forintot a megyei szegényalapnak, 500 forintot a templomra létesítésére és 1000 forintot pedig a templomkerítés fenntartására. Ennek a segélynek csakhamar eredménye lett. 1806-ban új normál iskolát építettek 493 forintért Bertics Ferenc iskolamester-kántor udvarán. E család tagjai vagy 100 évig viselték a mester-tanítói tisztelet és valóságos dinasztia építettek ki. Úgy hogy 1851-ben újjáépítették a mester (igazgató-kántortanító) házat is. Ezek a kántortanítók igen népszerűek voltak nagyszerű hangjukért. Még az én gyermekkoromban is dicsérték az utolsó Berticset, hogy akkorát tudott "kátani" (a templomban), hogy utána véreset "pökött". Jellemző, hogy a tamási parasztok hogyan mérték a művészetet?

A Ratio Educationis önkéntes iskolázási rendszerét azonban csak az 1868-as népiskolázási törvény változtatta át kötelező beiskolázásra. A kiegészült katolikus iskola a századfordulón emeletet kapott és a hat tanító helyett nyolc tanította a sokszor párhuzamos osztályokat. A sok kiváló tanító, illetőleg tanítónőmellest hadd említsem meg itt Kindl Vilmos igazgató nevét, aki az 1920-as években bekövetkezett haláláig évtizedeken át dolgozott a katolikus iskola igazgatásában. Az ő felügyelete alatt vezették be a továbbképzés céljait szolgáló gazdasági ismétlő, iparos és tanonc iskolák tanfolyamait. Ezidőben épült az evangélikus (ev.-ref.) és a zsidó iskola is. 1925-ben indult el a későbbi "Vas Gereben" nevet viselő polgári fiú- és leányiskola, melyet Hódossy Mária és Margit tanárnők indítottak el. 1926-ban a henyei közégi, majd 1939-ben a rácvölgyi állami népiskola nyitotta meg kapuit. 1940-ben Tamási állami gazdasági iskolát kapott, melyet 1947-ben az eltörölt polgári és gazdasági iskola helyett az állami gimnázium bevezetése követett.

VALLÁS

A kereszténység felvétele után a vallás fontos szerepet töltött be a tamási nép életében. A papok voltak a magyar nép első tanítói és később is nagy érdemeik voltak az írásbeliség és az iskoláztatás körül. Mégis a latin nyelv miatt felületes volt a nép érdeklődése. E téren a magyarnyelvű reformáció hozta meg a vallás iránti érdeklődés feléledését. Az 1544-es török megszállás az új vallás terjedésének kedvezett. A katolikus egyház fennmaradásának legnagyobb akadálya az volt, hogy a török nem engedte kijavítani az egyház megrongálódott épületeit. Így a templom elnéptelenedett és csak vándorpapok szolgálták alkalmilag a híveket. Csak a török kiverése után, 1719-ben indult el a tamási templom és plebánia újjáépítése. 1830-ból már elég megbízható jelentés áll rendelkezésünkre, miszerint a 2765 katolikus mellett 18 protestáns és 17 zsidó lakosa volt Tamásinak. A bevándorlások miatt a XX. század 5000 la-

kosából kb. 90% volt katolikus, 5% protestáns és 5% zsidó. A politikai változások miatt Tamási vallási összetétele lényegesen megváltozott. A katolikus egyház 1948-ban elvesztette iskoláját, mely utánpótlását nevelte. A különböző korlátozások miatt a gyakorló katolikusok száma visszaesett. A protestánsok körülbelül megtartották régi arányukat és befolyásukat. A zsidók általános üldözése a hitleri idők alatt következett be, melyből a tamási zsidóságnak csak egy töredéke menekült meg. Az esztelen gyűlölködés áldozatai közül itt szeretnék emléket állítani volt polgári iskolai kedves osztálytársamnak, Gáspár Annuskának.

MŰVELŐDÉS

A két háború közötti népművelés igyekezett a lakosság továbbképzési igényeit kielégíteni. Mind az öt iskolának volt tanítói és ifjúsági könyvtára. A katolikus iskolában volt elhelyezve a községi népművelési könyvtár. Jelentős könyvtára volt még a Katolikus Körnek, a Társas Körnek és az Úri Kaszinónak. Ezek az egyesületek rendeztek táncmulatságokat, műkedvelő előadásokat és ünnepélyeket. Működött egy állandó mozi, időnként egy-egy vándorszínház és cirkusz is. Az Önkéntes Tűzoltóknak volt kitűnő fuvós (rezes) zenekaruk, mely kivonulásokon, kömenetekken és a vadkerti majálisokon szokott játszani. Volt ezenkívül privát fuvós zenekar is, mely földműves lakodalmakon és temetéseken működött közre. A városi zenészeknek volt egy kitűnő cigányzenekaruk. Berkes Gábor volt a primásuk, aki dalokat szerzett. Egy indulóját az angol Lord Rothmere-nak ajánlotta. A cigányzenészek tavasztól-őszig minden csütörtök este térzenét adtak a piac-téren. A rácvölgyi cigányoknak is volt egy malacbandájuk, de az csak a szegényebb szőlő-hegyi népek muzsikált. Voltak alkalmi, egyházi és iskolai énekkarok, de állandó dalárdát nem sikerült alapítani. Állatalanságom idején egyszer én is kísérleteztem egy ifjúsági énekkarral. Jóval később Kovács János zenetanár barátomnak sikerült egy kitűnő iskolai énekkart nevelni, mellyel megyei, sőt országos versenyen is díjat nyert. Az én időmben a zenei érdeklődés szép példája volt a népművelési zenekar, melyet Mester József igazgató vezetett évtizedekig. Volt Tamásinak egy nyomdája is (Ipolyi Nyomda), ahol első verses-könyveim megjelentek.

A II. világháború után a népművelést is átszervezték. A kulturális törekvések a Gögös Ignác nevű Művelődési Központban leltek otthonra. Ez lett a mozi, színház, táncmulatság, kiállítások színhelye is. Mayer János a Művelődési Központ igazgatója szervezte meg a Tamási Lovas Napokat, újabban pedig a Tamási Népművészeti Napokat. 1974-ben Tamási új művelődési intézménnyel gyarapodott. Múzeum, képtár elindítására 30 művészi képet adományoztam szülővárosomnak. Ime az adományozott képek jegyzéke: Bernáth Aurél: Leány-akt (pasztell), Diósy Antal: Sífoki kikötő (vizfestmény), id. Éber Sándor: Szerelmesek (szénrajz), ifj. Éber Sándor: Csónakok a Dunán (pasztell), Hány Gyula: Csónakok (olaj), Jeney Viktor: Petőfi (olaj), Szülők (színes kréta), Portrék (olaj), Komáromi Katz Endre: Interiour (olaj), Náray Aurél: Pünkösdi (olaj), Ősze András: Üdvözlégy (vizfestmény), Anagram (tinta-rajz), Furulyázó lány (színes rajz), Pállya Celesztin: Parasztnyecske (olaj), Szász István: Portré (olaj), Szüle Péter: Paraszttasszony (olaj), Tolnay Ákos: Hazafelé (olaj), Udvardy Pál: Falusi utca (olaj).

Metszetek: Benyovszky István: Csácsi fogat, Pásztor nyájjal; Csillag József: Tornácon, Vásár; Neogrady Miklós: Erdei út; Dürer Albert: A lovag, halál és az ördög, Melankólia; Rubens Péter: Hat szerzetes; Renoir P.A.: Lányok a tengerparton, Vasarely Viktor: Mértani disztítés.

Xantus János amerikai, néprajzi metszetei: Arpuika, Szmatika, Indián felszerelések,

Indián tárgyak; Union Park, New York; Los Angeles, Kaliforniai főutca és templom; San Gabriel misszió, San Fernando, Sierra Nevada tetején, Éji tanyánk, Indián kovácsműhely, San Marco, La Joya, Arkansas folyó főforrása, Wicthitaw táncz, Indián szövőszoba, Tejon-i indián nők kukoricát morzsolnak, Wichita falu a Rushpatakon, Kana Hexaya, Kalifornia déli részeinek rajzolt térképe, 1858.

Annak öröme, hogy 1973-ban szülővárosomban életben találtam Xántus Ernő volt tanítómát, aki tehetségemet felfedezte, elindulásomat segítette és figyelmemet annak idején Xántus János amerikai működésére felhívta; az amerikai Xántus-kutatás 99 levelét, továbbá a magyar írókkal, művészekkel, tudósokkal váltott 142 levelet a Tamási Múzeumnak adományoztam. Ez intézménynek adtam továbbá a következő régi magyar könyveket: Videllius Pánkottai: Szent Hilárius (1650), Farkas Sándor: Utazás Észak Amerikában (1833), Xántus János: Levelek Északamerikából (1858), Utazás Kalifornia déli részeiben (1860), Ipolyi Arnold: Középkori Magyar Művészet (1864), Ipolyi Arnold: Képgyűjtemény (1871), Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története (Genf, 1865), Kis imakönyv (1886), Kossuth Lajos iratai (1896), Magyar Tudományos Akadémia: Emlékbeszédek (Xántusról is) (1899) és Marczali Henrik: Világtörténet (1899).

IRÓK

VAS GEREKEN

Tamási és környéke bővelkedik írói tehetségekben. Ezek közül kétségtelenül az első Vas Gereben (családi nevén Radákovics József), Fürgeden született 1823 április 7-én. Magyarkesziben keresztelték és eleinte édesapja (fürgedi ispán) papnak szánta. Ő azonban nehezen bírta a fegyelmet és a gimnáziumból kicsapták. Az érettségi megszerzéséig gazdasági gyakornok volt, majd beiratkozott a győri jogakadémiára. Már ebben a korban feltűnt humorérzékeivel és izes, népies stílusával. Sopronban volt joggyakornok és onnan küldte írásait a pesti lapoknak. 1840-ben Pestre ment jurátusnak és a Kossuth-kormány 1848-ban Arany Jánossal együtt őt bízta meg egy politikai néplap, "A Nép Barátja" című ujság szerkesztésével. Emiatt Világos után bujdosnia kellett, majd bebörtönözték és megfosztották ügyvédi diplomájától. Kiszabadulása után teljesen az irodalomnak élt és átlag majd minden évben jelent meg egy könyve. Az 1850-60-as években Jókai mellett ő volt a legnépszerűbb magyar regényíró. Jórészt a reformkor idealizált történetével foglalkozott és így vigasztalta a Bach korszak üldözött magyarjait. A dunántúli tájak és falusi emberekről írt ábrázolásai a legsikeresebbek. "Nagy idők-nagy emberek" című könyvének IX. fejezetében Bowring angol utazóval dicsérteti a tamási erdő szépségét. 45 éves korában halt meg Bécsben 1868. I. 26-án. Emlékének ápolására alakult a szekszárdi Vas Gereben Kör. Róla nevezték a tamási polgári iskolát. Emléktáblája volt fürgedi szülőházán és a tamási erdőben. Fontosabb regényei: A régi jó idők (1855), A nemzet napszámossai (1857), Egy alispán (1858), A pörös atyafiak (1860), Tekintetes urak (1864) és Garasos grisztokrácia (1865).

VÁNCSEA JULIA

Nyugalmazott pécsi polgári iskolai tanárnő, Tamásiban született. A tanítóképzőt Pécsen, a tanárképzőt Szegeden végezte. Munkatársa volt a Dunántúlnak és a Pécsi Naplónak. Ifjúsági szindarabokat is írt. Az evangélikus egyházi lap külső munkatársa. Újabban regényírással foglalkozik.

TÚRMEZEI (BELÁK) ERZSÉBET

Tamásiban született 1912-ben. Előbb magyar-német szakos tanárnőnek tanult, majd Sándor és János evangélikus pap-bátyjai példáját követve, egyházi pályára lépett. A diakonissza rendbe. A rend megszűntetése után különféle evangélikus öreg-otthonokban végzett szociális gondozói munkát nyugdíjazásáig. Korán feltűnt költői tehetségével.

Ifjúkori verseivel, lévén szomszédunk, egyik ihletője lett első verseimnek. 1946-ban: "Reméletek velem" címmel önálló verskötete jelent meg a Fábé kiadásában, Budapesten. A protestáns vallásos, ifjúsági lapok népszerű költője lett. Skálája kiszélesült, verselése könnyedebb lett. Berzsenyit vallja mesterének. Verseiből finnre és angolra is fordítottak.

KÖNNYÜ LÁSZLÓ

Lásd a szerző életrajzát és bibliográfiáját az 56-61 oldalon.

CSER (STOCKINGER) LÁSZLÓ

Tamásiban született 1914 december 16-án. Édesapja jómódú kémenyseprőmester volt. A fiatal Cser László a pécsi Pius gimnáziumban végezte tanulmányait, majd a jezsuiták rendjébe lépett és 1939-ben Kinába ment misszióba. Ott szentelték pappá és 1949-ig Tamingban levő magyar jezsuita rendházban működött. Amerikába való helyezése után előljárói előbb a kanadai courtlandi magyar egyházhoz helyezték, majd egy long islandi amerikai katolikus egyházhoz osztották be. Péter Cser számos útleírást, elmélkedést, vallásos cikket írt; mégis legmaradandóbb alkotásait verseivel érte el. Filozófáló, intellektuális sorain is átüt a gyermekkor magyarsága és a tamási otthon emléke.

MŰVESZEK

OLASZY SÁNDOR

festőművész 1902-ben született. Budapesten végezte tanulmányait és 1936-ban vendégként került a tamási Paizs postamesteréhez. Úgy megszerette Tamásit, hogy attól kezdve évente visszatért nyaralni. Összeismerkedett Papp István plebánossal is és kérésére hozzáfogott a három nagy tamási oltárkép átfestéséhez. A kiváló művész ragyogó munkát végzett és megújultak a templom képei. Lelkes rendelője volt Dr. Gyeney László községi orvos is, akinek számos kiváló Olaszy portré és szentkép maradt birtokában. Olaszy első házassága után a tamási származású volt Babits Istvánné, született Stockinger Györgyit vette feleségül. 1976-ban, Budapesten történt elhalálozása után így került a Stockinger család tamási kriptájába örök nyugalomra.

NAGY ISTVÁN JÁNOS (1920-)

szobrász-érmész hosszabb ideig tartózkodott Tamásiban, mikor is Tamási diszplakettjét készítette el.

ZÁSZLÓS ZSÓKA GYÖRGY

1923-ban született. Elemi és polgáriskolai tanulmányait Tamásiban végezte. A budapesti Bolyai Katonai Akadémián hirodó tisztte avatták. II. világháborús élményeit "Vae Victis" című regényében írta meg. Előbb Dél-Amerikában, majd Kaliforniában telepedett meg. Magánúton tanult festeni. A klasszikus irány követője. Tagja a Külföldi Magyar Képzőművészek Szövetségének. Részt vett több kiállításon. Életrajza megtalálható a "Külföldi Magyar Hivatásos Képzőművészek" című lexikonban.

WÜRTZ ÁDÁM

szürrealista grafikus 1924-ben született Tamásiban. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult. 1958-ban kezdett kiállítani. Budapesti sikerei után Bécsben, Luganóban, Varsovában, Krakkóban, Moszkvában szerepelt. Londonban rézkarcaival aranyérmert nyert. Réális kompozícióiban gyakran vegyít szürrealista elemeket, pld. magyar folklórt. Kiváló könyvillusztráló. Tamásiban a Művelődési Központban 1975 októberében volt kiállítása, amikor is egyes műveit a Művelődési Központnak adományozta. Számos tamási témát dolgozott fel: Rác-völgy, Vágóhid, Nagyanyám, Darabos Zsiga, Nyíró Jóska stb. Würtz Ádámtól még sokat vár az óhazai művészet.

LIPPAI TAMÁS

1964-ben érettségizett Tamásiban. 1965-67-ben Budapesten a Kirakatrendezői Iskolán tanult. 1968 óta a tamási "KOP-KA" kirakatrendezője. Modern festményeivel 1964 óta részt vett számos kiállításon. Önálló kiállítása volt Tamásiban 1971 és 1975-ben.

TUDOMÁNYOS MUNKÁSOK

PAPP ISTVÁN

1892-ben született Tamásiban. A pécsi teológián tanult és 1928-ban került Tamásiba vikáriusnak, majd 1931-ben plebánosnak. Mint történész szorgalmasan dolgozott Tamási történelmén a honfoglalástól a török megszállásig. 1970-ben bekövetkezett halálával kézirata a szekszárdi Tolnamegyei Levéltárba került. Néhány cikke jelent meg a tamási Polgári Iskolai Értesítőben, 1932-33-ban.

TARJÁN (FRÜHWIRTH) JENŐ

1894-ben született Tamásiban, ahol édesapja több mint félszázadig ügyvédeskedett. Gépészmérnöki oklevelét a budapesti Műegyetemen szerezte. Előbb a MÁV-nál volt mérnöki beosztásban, majd az újpesti bányagépgyárban működött nyugdíjazásáig. Azóta szorgalmasan kutatja a levéltárakat Tamási története után. Csak a török felszabadulástól a szovjet hadbalépésig foglalkozik Tamási történetével. E sorok írásakor hivatalos megbízást kapott a tamási községi tanácstól Tamási történetének megírására.

SZÁNTÓ ISTVÁN (1891-1966)

Az 1930-as években került a tamási erdőmérnöki hivatalba, ahol csakhamar erdőmesterré lépett elő. Nemcsak kiváló erdőgazdálkodásával tűnt ki, hanem éghajlati megfigyeléseket is végzett, melynek eredményét 1949-ben tette közzé: "Erdőgazdaságunk éghajlati adottságai" címmel. Az ő tervei szerint fenyőstítték be a Várhegyet, amelyet 1970-ben avattak parkká. A park legmagasabb pontjára kilátótornyot építettek.

NEMZETISÉGEK

NÉMETEK

A rác-szerb nemzetiségi kérdés kialakulásáról és eloszlásáról már a "Balogh Ádám Tamásiban" című fejezetben megemlékeztünk. Mivel a törökök módszeresen vonultak vissza, török megszállás alig maradt Tamásiban. Ellenben az Újszerzeményi Bizottság, dacára az Esterházyak magyarbarát politikájának, mégis hozott Svábiából egy kisközségre való németet Páriban. Sőt Pári lakosságából 1788-ban, II. József kalapos király németesítő politikája idején, még telepéseket is küldtek Miklósvárra. Ezt a 13 német családot azonban a tamási iskolák hamarosan elmagyarosították. Pári szorgalmas földműves lakosságával nem volt különösebb baj. Az 1930-as évek gazdasági válsága idején 50 család Kanadába vándorolt ki. A helyi közigazgatás és az egyházi szolgálat német nyelven folyt, míg az iskolában vegyes nyelven tanítottak. A hitleri lázítás idején egyesek teljesen németnyelvű tanítást követeltek és mások a német SS hadsereg szolgálatába léptek. - A II. világháború után a magyar kormány büntetésképpen a pári lakosság egy részét Nyugatnémetországba telepítette ki. A belső konszolidáció eredményeként a megmaradt német lakosság ismét elkezdte német műveltségének ápolását. A pári németek manapság már hivatalosan vesznek részt a tamási járási népművészetnapokon. Gasztronómiai adományuk az édes német kolbász és a füstölt májas hurka. Ruházatban a fehér gyapjúból kötött német kapca, a bőrrel talpalt szőtt vagy horgolt tutyi és a télidején hordott faragott facipő, a klumpa.

CIGÁNYOK

Vándor cigányok bizonyára századok óta látogatták Tamásit, de az utolsó félszázad közigazgatási, közegészségügyi és köznevelési törvényei okozták ezen indiai népe-

lem csoportos megtelepedését Tamásiban. Kezdetben az erdő szomszédságában a Rácvölgyi (szekszárdi) út mentén alakult ki egy cigánysor. Kb. 25-30 kisebb-nagyobb ház, putri, kunyhó. Ezek az épületek rendszerint hulladék fából és vályogból voltak összeragasztva. Az udvarukon pedig rendszerint apró háziállatok tartására építettek alacsony ólakat. Peres ügyeiket saját vajdájuk intézte, akinek már módosabb háza és fogata volt. Saját törvényeik szerint házasodtak és csak névlegesen voltak katolikusok. Az iskolát aránylag kevesen látogatták, kivéve 1939 után, mikor megnyílt a rácvölgyi elemi iskola. Egymás között cigányul beszéltek, de a többségük tudott magyarul, bár egy különleges accentussal beszélt.

A férfiak kisegítő gazdasági munkát, favágást végeztek. Ügyesek voltak a nyárfa me-lencék, kanalak faragásában. Az asszonyok néha kisegítő házimunkát, napszámot vállaltak. Egyesek rendszeresen kéregettek és kártyavetéssel, jóslással foglalkoztak. Hulladék dohányt, dögölt állatokat gyűjtöttek és azokat állítólag megsütötték vagy szappannak készítették. Rendszerint csak az iskolát végeztek, vagy a kiszolgált katonák indultak el az asszimiláció útján. Némelyikből zenész, vagyis úrcigány lett és beköltözött a városba. A magyar hatóságok már a multban is sokat foglalkoztak a félnomád nemzetiség civilizálásával. A kommunisták nagy erőfeszítést tettek, hogy a cigányok egy részét bekapcsolják a gyáripárba. E célból különböző kedvezményekhez és lakáshoz juttatták őket. Ezek az erőfeszítések hoztak is valami eredményt és egyesek a cigányokról ma már úgy beszélnek mint "új magyarok"-ról. Egy részük azonban ma is ott lakik az erdőszélen, megőrizve a maguk különállását és idegen hagyományát.

KIVÁNDORLÓK ÉS VISSZAVÁNDORLÓK

Egészen az utóbbi időig alig esett szó arról a néhány százra menő tamási csoportról, leszámazottairól, akik az utolsó században gazdasági vagy háborús okokból kivándoroltak Tamásiból. Ezen monográfia publikálása alkalmat ad, hogy az elszakadt földiek általam ismert csoportját nyilvántartásba vegyem és őket a történelmi emlékezésnek megőrizsem.

ABC szerint, de nagyságra és régiségre is első az amerikai kivándorló csoport. Ebben vezetészerep jutott a mi családunknak, rokonságunknak. Tolnay Ferenc nagykovácsi cipész és neje, a tamási születésű Könnyű Franciska (nagynéném) a századfordulón vándoroltak ki Amerikába, ahol előbb Youngstown, Ohio-ban; a 20-as években pedig Ironton, Missouriban farmeroskodtak. Két leányuk volt. Az idősebbik, Tolnay Erzsébet (előbb férjezett Vintilla, később Angyelich), akinek Illés fia Hammond, Indiana környékén telepedett le. Erzsébet követte Betty Martino nevű leányát Ontario, Kaliforniába. A kisebbik leány, férjezett Klee Zsófia szintén Hammond, Indiana környékén telepedett le. Leánya: Klee Anna egy Soda-wasser Emil nevű német-amerikai mérnökhöz ment feleségül. David és Carolina nevű gyermekeik kiváló tanulók és zenészek. Zsófia, János nevű fia korán megözvegyült és anyjával maradt.

Tolnayék segítették kivándorolni Tamásiból Tanner Mariska unokanővéremet, aki Könnyű Borbála nagynénémnek volt a leánya. A fiatal lány operáció miatt korán elhunyt Youngstown, Ohio-ban. Ugyancsak Tolnayék segítették ki Feri bácsi, Bank János nevű nagykovácsi unokaöccsét és feleségét, akik Akron, Ohio-ban telepedtek le. Nevezetből kitűnő üzletember és magyar egyleti vezető lett. Aranka nevű leányuk Akronba ment férjhez. Ifjú János fiuk pedig Los Angeles, Kaliforniába költözött.

Bár a menekültek kivándorlását az Egyesült Nemzetek és az amerikai Országos Katolikus Jótékonyági Alap (NCWC) segítette, nagynéném közbenjárásának volt köszönhető, hogy 1949-ben Missouri állam székhelyén organista-zenetanári állást kaptam a Jefferson

city-i amerikai katolikus egyháznál 1951-ben kaptam a St. Louis-i Washington Egyetem orvoskarán laboratoriumi technikusai beosztást és végül állami térképészeti kinevezést a Légitérképészeti Intézetnél. Gabriella leányunk (Heizer József mérnök-gyáros neje) két gyermekével (Ilike és Jimmy) szintén St. Louisban él. Zoltán telekomputer-szakértő fiunk (József, Laura és Stephanie) gyermekeivel San Antonio, Texasban telepedett le. Idősebb fiunk (József, Laura és Stephanie) igazgató-főszámvevő, tartalékos repülőőrnagy nejével és négy leányával (Carol, Renáta, Lisa és Vickie) Saratoga, Californiában talált szép otthonra.

1948-ban Kinán keresztül érkezett Amerikába a tamási Cser (Stockinger) László jezsuita, aki előbb a delhi kanadai magyar egyháznál dolgozott. Jelenleg egy long islandi amerikai katolikus egyháznál működik. Péter Csér 1956-ban követte unokaöccse, Babits Mihály (a szekszár-di Dr. Babits István és a tamási Stockinger Györgyi fia), aki a kaliforniai Los Angelesben telepedett le. Zsóka Györgyné volt tamási községi tisztviselőné a kaliforniai Cupertino követte két volt katonatiszt (György és Géza) fiát, akik ott családot alapítottak. Volt szomszédunk Túrmezei (Belák) János evangélikus esperes Zoltán fia: "Jézus Él" címen San Dimas, Californiából rövidhullámú, magyar baptista rádióprogramot sugároz az óhazába. Tamási születésű Dr. Szabó József jogász (Szabó József volt tamási adótiszt fia), — Pittsburgh, Pennsylvániában vetette meg lábát.

A gazdasági kivándorlók közül az első világháború után többen visszatértek Tamásiba. Így Krieger Péter cipész, Rittinger Károly tutyigyártó. Visszavándorolt Würtz Ádám, aki a tamási Molnár Arankát vette feleségül. Az ő fiúkból lett a híres tamási grafikus: Würtz Ádám. Lakatos Ferenc vendéglős feleségével és 2 gyermekével tért vissza Kanadából. Hasonlóképpen családjával tért vissza Vadász Gyula mozis is, kinek szintén Gyula nevű kereskedő fia 1956-ban visszatért Amerikába és Barberton, Ohio-ban telepedett le.

Argentina is fogadott be egy tamási családot. Tarján (Frühwirth) Erzsébet, volt tamási polgári iskolai tanár a II. világháború után követte leányát és vejét (Vadon Gyula erdőmérnök és König Margit volt osztálytársamat), akik Buenos Airesben alapítottak maguknak biztos existenciát.

A szomszédos uruguayi Montevideóban két tamási borbély telepedett le. Az 1920-as években Fiola József, aki Józsi bátyámnak volt a barátja. Az 1930-as években követte őt a nagy-családos Rettich Andor. Ifjú Rettich Andor osztálytársam volt az elemi iskolában és értesülésem szerint az 1970-es években meglátogatta Tamásit.

A legtovábbi kontinens, Ausztrália is fogadott be magyar menekülteket. Még a hitleri üldözés elől menekült oda gyermekkori barátom (Dr. Kabos Mór, tamási ügyvéd fia): Kabos Zoltán, aki emlékezetem szerint Sidneyben telepedett le. Őt követte feleségem unokaöccse, a tamási születésű Gelencsér Péter szobrászművész (Gelencsér Ferenc volt tamási adótiszt fia), aki családjával Perthben talált otthonra. Az Ausztriából visszatért Mauksch Dezső Izraelbe vándorolt.

Az európai kontinensen, Hollandiába is kerültek magyar menekültek. Az előbb említett tamási Gelencsér Ferenc idősebb fia: Ifj. Gelencsér Ferenc a hollandiai Ysbrechtumban lett rajztanár. Ugyancsak Hollandiában talált otthonra vitéz Tánccs Gyula volt tamási felügyelőtanító Ottó nevű fia. Az I. világháború után egy holland család öröke befogadta a tamási Stark Magdát.

Ez a közel sem teljes lista mutatja meg az olvasónak, mennyi tamási ember szóródott szét a földtekén. A legtöbbjük ma is szeretettel gondol vissza az elbocsátó szülőföldre. Csak kevés térhetett és csak kevés látogathatott vissza. Idegenben halnak el. Őket nem siratja el a tamási harang. Legyen ez a fejezet emlékeztetője a tamási törzsnek, hogy ágai vannak az egész világon. A kivándoroltakat és utódaikat pedig fogja össze ez a parafrázis: Tamási mindannyiunknak édesanyja!

